

UDK [282+81'373.21] (497.5Zagreb)“12/13”(091)
35.3Jakov, sv.
271.12(497.5)“12/13”
Predhodno priopćenje
Primljeno: 11. listopada 2015.
Prihvaćeno za objavljivanje: 5. travnja 2016.

OTOK SVETOG JAKOVA: PRILOG POZNAVANJU SREDNJOVJEKOVNOGA KULTURNOG KRAJOLIKA ZAGREBA

Danko DUJMOVIĆ, Rijeka

Na temelju srednjovjekovnih pisanih izvora poznato je da je na području današnjeg Zagreba postojala cistercitska opatija svetog Jakova na jednom od brojnih savskih otoka koji su s vremenom nestali regulacijom obale i toka Save. Članak se bavi preciznijim smještajem otoka u srednjovjekovnom zagrebačkom krajoliku, odnosno utvrđuje ubikaciju otoka i opatije u današnje zagrebačko naselje Jakuševac.

KLJUČNE RIJEČI: *sv. Jakov, cisterciti, opatija sv. Jakova, Otok sv. Jakova, srednjovjekovni kulturni krajolik, Jakuševac.*

Srednjovjekovni kulturni krajolik zagrebačkog područja tema je kojom se bavilo nekoliko znanstvenika, pokušavajući rekonstruirati posjede i interpretirati izvore koji govore o tom prostoru. Svi primjećuju da je izmjenom i regulacijom toka Save bitno izmijenjen krajolik u prisavskim dijelovima te je danas gotovo nemoguće rekonstruirati međe posjeda koji su se nalazili na tom području prema opisima nastalim u srednjem vijeku budući da se spominju brojni tokovi i savski pritoci, rukavci, močvare i otoci koji su potpuno iščeznuli u današnjem krajoliku. Na nekadašnju razvedenu i promjenljivu obalu Save, s brojnim rukavcima koji su činili riječne otoke danas tek podsjećaju nekoliko toponima poput Otok, Siget, Sigečica, Zapruđe, Šanci, Savica itd.

U takvim okolnostima, kada su pisani izvori glavni temelj na kojem gradimo znanje o kulturnom krajoliku, budući da materijalni ostatci nisu više vidljivi ili, barem, uočljivi, sasvim su lako moguće različite pretpostavke i teze o ubikaciji jednog te istog elementa. Jedan od takvih slučajeva jest Otok sv. Jakova s istoimenim prijelazom preko Save.

Otok svetog Jakova bio je posjed koji je od sredine 13. stoljeća pripadao cistercitema. Međutim, na podatak o tome otoku nailazi se već 1217. godine, u ispravi kralja Andrije II. kojom on nekog Egidija i njegove potomke oslobađa banskog podložništva te mu

istodobno potvrđuje posjede koji su mu tada pripadali. U ispravi se zatim prvo poimence nabrajaju Egidijevi posjedi Otok, Krastenica, Prevlaka, Želin, Černelec, Ruča i Kvikvini (Lekenik) (*Insula, Craztenica, Preulaca, Selin, Chernelec, Ruča, Quiquinik*), a nakon toga opisuju se i međe svakog posjeda posebno.¹ Sljedeći spomen Otoka datira u 1257. godinu kada zagrebački arhiđakon Petar poklanja zemlju na Egidijevu otoku (*Insula Egidii*) cistercitima. Pritom se saznaje da je na Otoku sam Egidije izgradio crkvu sv. Jakova (...*in qua fundaverat idem Egidius ecclesiam sancti Jacobi...*) te da je arhiđakon Petar pored te crkve izgradio samostan i crkvu posvećenu Mariji (...*fuit olim constructa ecclesia sancti Jacobi iuxta quam idem archidicaonus construxit claustrum et ecclesiam in honore sancte Marie virginis gloriose...*).² U toj se ispravi također saznaje i to da je kralj Bela IV. odobrio taj poklon cistercitima te da je arhiđakon Petar kupio ostatak Otoka od Jaroslavova sina Ivana, a kupio je i drugi otok prema istoku od jobagiona zagrebačkog kastruma Jakova, Hutivoja, Černe, Vučete i ostalih njihovih rođaka. Tom je prilikom zabilježeno da je arhiđakon Petar cistercitima poklonio i dva mlina koje je još ranije stekao kupnjom, a koji su se nalazili na rijeci, što je označavala među između teritorija zagrebačkog kaptola i Gradeca. Crkva sv. Marije na Egidijevu otoku spominje se i 1259. godine u ispravi kojom kralj Bela IV. potvrđuje tu istu donaciju mlinova cistercitima.³ U kasnijim izvorima Egidijevo se ime iz naziva Otoka izgubilo te je Otok počeo nositi ime prema svecu kojem je bila posvećena starija crkva. Tako se, primjerice, 1277. godine spominje opatija sv. Jakova na savskom otoku (*abbacia sancti Jacobi de insula Zawa*),⁴ a 1280. godine opat i samostan crkve sv. Jakova na otoku pored Zagreba (*abbati et conventui ecclesie sancti Jacobi de insula prope Zagrabiam*)⁵, dok se 1287. i 1291. godine spominje opat s Otoka sv. Jakova (...*abbatemque de insula sancti Jacobi...*).⁶

Inače, o samom Egidiju prema dostupnim podacima iz izvora ne može se mnogo reći. S obzirom na broj i veličinu opisanih posjeda, svakako se može zaključiti da je bio imućan te je mogao izgraditi crkvu sv. Jakova na svome posjedu. Godine 1217. oslođen je službe banu, to jest od jobagiona bio je uzdignut u status kraljevog službenika, odnosno viteza. Međutim, iz isprave kralja Andrije II. kojom se potvrđuju posjedi Zagrebačkog kaptola, također iz 1217. godine, vidi se da je Egidije sa svojim posjedima, kao i njegovi nasljednici, postao podložnik Zagrebačkog kaptola.⁷ Većina njegovih posjeda prostirala se s južne strane Save, osim Černelca, koji se nalazio uz rječicu Jalševac, južno od Čučerja, gdje se

¹ Tadija SMIČIKLAS (ur.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. III, Zagreb, 1905., str. 157–159.

² CD V, Zagreb, 1907., str. 64.

³ CD V, str. 126.

⁴ CD VI, Zagreb, 1908., str. 196.

⁵ CD VI, str. 376.

⁶ CD VI, str. 599., CD VII, Zagreb, 1909., str. 59.

⁷ CD III, str. 156; Radovan GAJER, »Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 11, Zagreb, 1978., str. 42; Nada KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., str. 33.

ime naselja Degidovec povezuje s njegovim imenom.⁸ Od ostalih posjeda, Kvikvinik se nalazio uz rječicu Lomnicu, ali je prema spomenutim elementima u opisu međe u ispravi (rijeka *Ses, Pomneu, Werica, Caluucz*) jako teško preciznije odrediti njegov smještaj, iako se povezuje s današnjim Lekenikom.⁹ Ruča se nalazila uz Savu i graničila je s posjedom Moslavina, koji je tada pripadao Makarijevim sinovima, a može se povezati s istoimenim selom koje i danas postoji na desnoj obali Save, južno od Ivanić Grada.¹⁰ Međe Želina su prema opisu označavali ogranci potoka Zlatousti i rijeka Odra. Prema postojećem potoku Želin i zabilježenom istoimenom toponimu na topografskoj karti, taj bi se posjed trebao nalaziti na području današnjeg mjesta Novo Čiče.¹¹ U opisu međe spominje se i crkva sv. Ivana Krstitelja, koja je navedena i u popisu župnih crkava iz 1334. godine kao *ecclesia sancti Johannis Baptiste de Selin*, a koja je povezana sa župom u Novom Čiču.¹² Otok, Prevlaka i Krastenica prostirali su se uz Savu, nadovezujući se jedan na drugi od zapada prema istoku. Informacija iz opisa međa koja pomaže u određivanju njihova smještaja u prostoru jest spomen rijeke Kosnice, čime bi se smještajem mogli povezati s područjem oko današnjeg naselja Kosnica. Posjed Otok nalazio se na području uz rijeku Struga (*Ztrugua*) odakle je međa nekom cestom išla preko polja *Surina* (*per campum qui vocatur Surina*) te kroz veliku šumu do rijeke Mlaka, zatim do potoka Savica (*fons Zawnca*), koji je označavao granicu s biskupovim posjedom, do obližnje ceste (*in proximam viam*) te se njom (cestom) vraća preko polja do rijeke Struge, odnosno njenim tokom do Save. U opisu međe posjeda Krastenica spominju se Sava, njezin pritok Mrtvica (*Mertuwica*) te tokovi *Zowichka glowa* i Duga mlaka. Na međi Prevlake spominju se savski Prijelaz gubavaca (*transitus leprosum*) te rijeke ili potoci Mrtvica, Obonin, Kosnica, Mlaka, Struga i Sava. Prema spomenu istih oznaka međe (Struga na međi Otoka i Prevlake te Mrtvica na međi Prevlake i Krastenice) valja zaključiti da su se ta tri posjeda nalazila u međusobnoj neposrednoj blizini. Budući da u tekstu isprave, prema redosljedju međa, posjed Prevlaka započinje s istočne strane kod Prijelaza gubavaca, nakon čega međa prelazi Mrtvicu, a na povratku prema Savi (dakle na zapadnom dijelu posjeda) prelazi preko Struge, može se zaključiti da je Prevlaka bila smještena između Krastenice (s istočne strane) i Otoka (sa zapadne strane). Prijelaz gubavaca preko Save više se ne spominje u ispravama 13. stoljeća, no spomenut je 1347. godine u opisu međa predjela Obrezina, istovjetnom današnjem istoimenom naselju zapadno od Ščitarjeva, koji se tada nalazio unutar granica posjeda Prevlaka.¹³ U tom tekstu piše kako međa počinje kod prijelaza preko Save, koji se nekada zvao Prijelaz gubavaca (...*meta incipit in portu fluvii Zave ex opposito ville Philipouch ad*

⁸ Radovan GAJER, »Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, str. 42; Lelja DOBRONIĆ, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, Zagreb, 2003., str. 55–56.

⁹ Radovan GAJER, »Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, str. 42; Georg HELLER, *Comitatus Zagrabensis*, sv. 1, München, 1980., str. 193.

¹⁰ Stjepan PAVIČIĆ, »Moslavina i okolina«, *Zbornik Moslavine*, br. 1, Kutina, 1968., str. 44; Silvija PISK, *Topografija Garića, Gračenice i Moslavine od 1163. do 1400.*, magistarski rad, Zagreb, 2007., str. 108.

¹¹ G. HELLER, *Comitatus Zagrabensis*, sv. 2, str. 106–107.

¹² Josip BUTURAC, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine«, *Starina*, br. 59, Zagreb, 1984., str. 68.

¹³ R. GAJER, »Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, str. 54.

molendina, qui portus olim vocabatur portus transitus leprosororum...).¹⁴ Iz daljnjeg teksta isprave vidljivo je da je od riječnog prijelaza međa išla prema jugu velikom cestom prema crkvi svetog Martina u Ščitarjevu (...*per eandem viam procedit usque ad monticulum ubi sunt quedam sessiones antique prope ecclesiam sancti Martini (...) terra ecclesie beati Martini de Stitaria...*). S obzirom na taj opis, kao i otkrivene arheološke nalaze koji upućuju na prostiranje antičkih cesta kod Ščitarjeva i u blizini Ivanje Reke, može se zaključiti da se *transitus leprosororum* nalazio otprilike između tih dvaju mjesta.¹⁵

Izvori ne pružaju daljnje informacije o Egidiju ili njegovim potomcima, no njegovi posjedi su pripali Zagrebačkom kaptolu,¹⁶ a čini se da je jedan dio njegovih posjeda do sredine 13. stoljeća prešao i u ruke Jaroslavova sina Ivana, jednog od tadašnjih najvećih posjednika na zagrebačkom području.¹⁷ Naime, arhiđakon Petar, kako je već ranije spomenuto, oko 1257. godine kupuje dio Otoka upravo od Ivana Jaroslavića, a čini se da je i Želin pripadao njemu, budući da od tamo izdaje jednu ispravu 1281. godine¹⁸.

U svakom slučaju, isti Ivan Jaroslavić javlja se u drugoj polovici 13. stoljeća kao novi donator opatije sv. Jakova. Godine 1277. poklanja cistercitema posjede oko Samobora i u Brezovici te obećava da će im uz poklonjenu kapelu u Brezovici izgraditi samostan. Te darove potvrđuje 1280. godine, a 1281. cistercitema (ispravom izdanom u Želinu) poklanja i polovicu samoborskog tributa.¹⁹

Godine 1287. cisterciti su stekli i posjed u današnjem Podsusedu kao dar Arlandova sina Ivana iz roda Acha.²⁰ Od arhiđakona Petra su također dobili i kupalište koje se nalazilo ispod njegove kuće, o čemu se saznaje u ispravi iz 1291. godine, kojom se taj dar potvrđuje.²¹ Godine 1307. redovnici su još uvijek boravili na Otoku jer je sačuvana isprava o sporu oko posjeda s nekim Črnom, koji je također živio na istom Otoku.²² Godine 1315. u sačuvanoj ispravi čitamo kako je Zagrebački kaptol ustvrdio da cisterciti nisu od arhiđakona Petra jednostavno dobili Otok sv. Jakova, već da su postojali određeni uvjeti, odnosno da su oni morali plaćati prinose Kaptolu za korištenje posjeda. Pritom se iz te isprave saznaje da su tada opat i redovnici stanovali u Zagrebu, na svom ranije stečenom posjedu uz kapelu sv. Marije na Dolcu, dok su na Otoku sv. Jakova živjele redovnice (...*Perhtoldus abbas et monachi in capella sancte Marie Zagrabie residentes, litteras suas inter ipsos et inter dominam (...) monialem et alias moniales super insula sancti Jacobi confectas...*).²³

Crkva sv. Marije u Zagrebu spominje se već 1272. godine. Tada je arhiđakon Petar kupio mlin od nekog Davida (*David filius Powsa*). Iz te se isprave saznaje da je David taj mlin

¹⁴ CD XI, Zagreb, 1913., str. 352.

¹⁵ Zoran GREGL, *Rimljani u Zagrebu: Tragovi Rimskog Carstva u gradu i okolici*, Zagreb, 1991., str. 18.

¹⁶ R. GAJER, »Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, str. 42.

¹⁷ N. KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 63–64.

¹⁸ CD VI, str. 403; N. KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 65.

¹⁹ CD VI, str. 196–197, 374–376, 403; N. KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 64–65.

²⁰ CD VI, str. 396–397; N. KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 60, 447–449.

²¹ CD VII, str. 59–60.

²² CD VIII, Zagreb, 1910., str. 141–142.

²³ CD VIII, str. 409; L. DOBRONIĆ, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, str. 136.

ranije stekao zamjenom polovice mlina koju je posjedovao pod crkvom Blažene Djevice ispod brda Gradec, no ne može se zaključiti kome je crkva tada pripadala (...*quod sibi in concambium dimidii molendini sui existentis sub ecclesia beate virginis sub monte Grech, a predicto magistro Petro provenerat...*).²⁴ U Statutu Zagrebačkog kaptola iz 1334. godine Otok sv. Jakova spominje se među kaptolskim predjelima te se navodi da ga je držao opat Sv. Marije iz Zagreba.²⁵

O samoj opatiji i njezinu izgledu nema nikakvih podataka, osim spomenutih informacija da je Egidije u ranom 13. stoljeću izgradio crkvu sv. Jakova, a arhiđakon Petar samostan i crkvu sv. Marije. Ne zna se ni njihova točna lokacija jer njihovi tragovi do danas nisu očuvani, ili barem nisu prepoznati u današnjem krajoliku. Inače, Nada Klaić je izrazila sumnju da je crkva sv. Marije na Otoku ikada bila izgrađena budući da se u izvorima spominje samo opatija sv. Jakova, dok o crkvi sv. Marije na Otoku više nema spomena. Ona je pretpostavila da se arhiđakon Petar predomislio i, umjesto na Otoku, crkvu sv. Marije izgradio pod Gradecom te tako upotpunio posjed koji je darovao cistercitima na potoku Medveščak.²⁶ Naime, kako je ranije spomenuto, godine 1272. spominje se crkva Blažene Djevice pod brdom Gradec uz koju će kasnije cisterciti osnovati svoj zagrebački samostan pa Klaić misli da je upravo to crkva sv. Marije koju arhiđakon Petar spominje prilikom darivanja Otoka cistercitima 1257. godine. Međutim, u ispravi iz 1257. godine kaže se da je arhiđakon Petar uz postojeću crkvu sv. Jakova već izgradio (*construxit*) samostan s crkvom sv. Marije tako da nije potrebno sumnjati u taj podatak.

Otok svetog Jakova je Lelja Dobronić smjestila u zapadni dio današnjeg Zagreba, južno od Vrapča, u blizinu tadašnjeg sela Opatovina.²⁷ Dobronić na drugom mjestu navodi mišljenje J. Čuka da se posjed Egidijev otok nalazio sjeverno od sela Otok te da je možda bio i na sjevernoj obali Save, pritom ne dovodeći u vezu Egidijev otok s Otokom svetog Jakova.²⁸ Ta se ubikacija Otoka sv. Jakova, preuzimanjem podatka od Dobronić, uglavnom zadržala i u kasnijim radovima drugih autora.²⁹ Nada Klaić nije se bavila ubikacijom posjeda, no bez ikakve rasprave ili argumentacije iznosi pretpostavku da bi se Otok sv. Jakova mogao povezati s današnjim zagrebačkim naseljem Jakuševcem.³⁰

Mislim da je Nada Klaić bila u pravu sa svojom pretpostavkom. Naime, kako je ranije već rečeno, Egidijevi posjedi Otok, Prevlaka i Krastenica nalazili su se uz Savu i protezali se

²⁴ CD V, str. 621.

²⁵ Ivan Krstitelj TKALČIĆ (ur.), *Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije*, Zagreb, 1874., str. 43.

²⁶ N. KLAJĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 450.

²⁷ Lelja DOBRONIĆ, »Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća«, *Rad JAZU*, br. 286, knj. 3, Zagreb, 1952., str. 231; L. DOBRONIĆ, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, str. 136, 155.

²⁸ L. DOBRONIĆ, »Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća«, str. 221.

²⁹ Na primjer: R. GAJER, »Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, str. 8; G. HELLER, *Comitatus Zagrabienensis*, sv. 2, str. 40–41, 99; Vladimir P. GOSS, *Registar položaja i spomenika ranije srednjovjekovne umjetnosti u međuriječju Save i Drave*, Zagreb, 2012.

³⁰ N. KLAJĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 446.

od Ščitarjeva prema zapadu. Pored svega spomenutog, i sam toponim Jakuševac upućuje na povezanost s imenom Jakov.

Samo ime Jakuševac prvi se put spominje 1456. godine kao *locus Jakwseuec*, a 1482. godine kao *pagus Jakwsewcz*.³¹ U popisu župa iz 1334. godine navedena je crkva sv. Marka u polju, zajedno s crkvom sv. Marije (...*item ecclesie sancti Marci et beate virginis in campo...*), koje Buturac smještajem povezuje s Jakuševcem i Velikom Goricom.³² U popisu župa iz 1501. godine spominje se župnik Sv. Marka u Trnju (*Ladislaus, plebanus sancti Marci in Spinis*). Trnje kao oznaka mjesta uz tu crkvu zadržalo se dosta dugo jer se spominje u vizitacijama tijekom 17. i 18. stoljeća. Krajem 17. stoljeća osim drvene župne crkve sv. Marka u Trnju, spominje se i drvena grobna kapela sv. Roka.³³ Na Jozefinskoj vojnoj karti s kraja 18. stoljeća prikazane su obje crkve, župna uz samu obalu Save, a kapela sv. Roka nešto južnije, na zemaljskoj cesti koja je iz Zagreba vodila prema Petrinji.³⁴ U vojnom opisu mjesta iz 1783./84. godine stoji kako su Jakuševac i obližnja mjesta Veliki Otok, Mali Otok i Hrelić istih obilježja te se mogu opisati kao jedno selo. Spomenuta se naselja nalaze u ravnici, nisu imala čvrstih zgrada i nisu bila nadvišena ni s jedne strane. Sava se češće tijekom godine izlivala, zbog čega je cijeli kraj, zajedno sa selima, bio plavljen, a poplave bi potrajale i po tri ili četiri dana nakon prestanka kiše. Tada bi i zemaljska cesta prema Petrinji bila zapriječena, a nakon poplave bila bi vrlo blatnjava i duboko razmočena pa se njome teškim kolima moglo voziti samo u suho doba godine.³⁵ Zbog promjena toka Save i čestih poplava, župna je crkva premještena s pozicije uz Savu i njezin današnji smještaj odgovara mjestu gdje se nalazila kapela sv. Roka. Današnja je drvena župna crkva sv. Marka u Jakuševcu izgrađena 1832. godine³⁶

U Statutu Zagrebačkog kaptola iz 1334. godine, na mjestu gdje se nabrajaju kaptolski predjeli s prinosima spominje se i prijelaz svetog Jakova. Naime, spomenut je predio uz prijelaz svetog Jakova te nakon toga predio Otok svetog Jakova (...*predium prebendale ad portum sancti Jacobi ... predium insule sancti Jacobi...*).³⁷ Lelja Dobronić je taj prijelaz pozicijom vezala uz svoju ubikaciju Otoka svetog Jakova, dakle u područje južno od Vrapča.³⁸ Radovan Gajer, vjerojatno preuzimajući njezin navod, iako bez citiranja, također smješta prijelaz svetog Jakova u to područje, uz Savsku Opatovinu.³⁹ Nada Klaić, premda je Otok svetog Jakova povezala s Jakuševcem, u priloženoj karti u svojoj knjizi ostavlja uctan prijelaz svetog Jakova kod Savske Opatovine.⁴⁰ Budući da je naprijed pokazano

³¹ G. HELLER, *Comitatus Zagrabiensis*, sv. 1, str. 148.

³² J. BUTURAC, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine«, str. 68.

³³ L. DOBRONIĆ, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, str. 147–148.

³⁴ Mirko VALENTIĆ (ur.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVII. i XVIII. stoljeća*, sv. 11, Zagreb, 2009.

³⁵ *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVII. i XVIII. stoljeća*, sv. 11, str. 368–369.

³⁶ L. DOBRONIĆ, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, str. 148.

³⁷ Ivan Krstitelj TKALČIĆ (ur.), *Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije: Statuta capituli zagrabiensis*, str. 43.

³⁸ L. DOBRONIĆ, »Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća«, str. 231; L. DOBRONIĆ, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, str. 137.

³⁹ R. GAJER, »Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, str. 11.

⁴⁰ N. KLAJĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 416.

da bi Otok svetog Jakova trebalo povezivati s područjem današnjeg Jakuševca, bilo bi logično zaključiti da se istoimeni prijelaz preko Save, koji je vodio do opatije, odnosno do njezina posjeda, nalazio u tom dijelu savskog toka, nešto zapadnije od Prijelaza gubavaca. Točnu poziciju tog prijelaza preko rijeke nije moguće preciznije odrediti budući da je Sava sa svojim brojnim rukavcima često mijenjala tok pa su se prema tome prilagođavala i mjesta povoljnog prelaska rijeke. Na spomenutoj Jozefinskoj vojnoj karti iz 1783./84. godine, na kojoj su prilično precizno ucrtani naselja, prometnice, prijelazi preko rijeka i toponimi, može se vidjeti nekoliko prijelaza preko Save i to od zapada prema istoku: kod Susedgrada, zatim onaj koji povezuje Prečko i Lučko, pa na mjestu današnjeg Savskog mosta, do kojeg je iz Zagreba vodila (i danas vodi) Savska cesta, potom onaj kod Trnja (odnosno Bundecka), pa kod Jakuševca i najistočniji prijelaz između Ščitarjeva i Ivanje Reke, odnosno Resnika. Svi ti prijelazi prikazani na karti s kraja 18. stoljeća pozicijom bi otprilike odgovarali prijelazima spominjanim u srednjovjekovnim izvorima, a neki od njih vjerojatno kontinuiraju i iz ranijih vremena, iako u literaturi postoje određena neslaganja u povezivanju pojedinih prijelaza s njihovim mjestima.⁴¹ Stoga bi se u tom kontekstu moglo pretpostaviti da bi prijelaz koji je ucrtan nešto sjevernije od Jakuševca, kod zaselka Mali Otok, mogao biti povezan sa srednjovjekovnim prijelazom svetog Jakova. Cesta je prema toj karti u nastavku prolazila uz Jakuševac i nastavljala prema jugu pored Plesa, preko Velike Gorice, prema Buševcu, odnosno Petrinji. U vojnom opisu Jakuševca, Velikog Otoka, Malog Otoka i Hrelića spominje se skela kod Malog Otoka, koja je tada bila u vrlo lošem stanju.⁴² Međutim, tadašnja nepredvidivost Save i promjenjivost njezina toka očituje se već na karti izrađenoj u drugoj vojnoj izmjeri tijekom prve polovice 19. stoljeća, dakle nastaloj svega nekoliko desetljeća kasnije. Naime, na toj karti prijelazi između Prečkog i Lučkog, te kod Trnja ostaju neucrtani, a prijelaz kod Malog Otoka premješten je nešto južnije i nalazio se uz samo selo Jakuševac. Pored toga, vidljivo je da se i tok Save kod Jakuševca pomaknuo prema zapadu te je mjesto na kojem se krajem 18. stoljeća nalazila župna crkva u prvoj polovici 19. stoljeća bilo pod vodom, a rijeka je tekla tik uz zemaljsku cestu prema Petrinji i nekadašnju grobnu kapelu sv. Roka, kamo je premještena župna crkva sv. Marka.⁴³

Na koncu ću spomenuti i interesantnu podudarnost u nizanju imena svetog Jakova u zagrebačkom srednjovjekovnom kulturnom krajoliku. Naime, Tea Gudek Šnajdar, baveći se utvrdom Medvedgrad i kulturnim krajolikom zagrebačkog Prigorja, u svom je radu primijetila da je utvrda pozicionirana na liniji koja povezuje vrh Plazur s kapelom sv.

⁴¹ Određena nesuglasja postoje oko ubikacije prijelaza Kraljev brod, spomenutog na međi teritorija Gradeca 1242. Neki ga autori povezuju s pozicijom uz Trnje, drugi uz mjesto današnjeg Savskog mosta. Zoran GREGL, »Pokušaj rekonstrukcije antičke cestovne mreže na području Zagreba«, *Iz starog i novog Zagreba*, sv. 6, Zagreb, 1984., str. 7–14; R. GAJER, »Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, str. 11; N. KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 201, 298, 402; Z. GREGL, *Rimljani u Zagrebu: Tragovi Rimskog Carstva u gradu i okolici*, str. 41; L. DOBRONIĆ, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, str. 131, 137, 139, 141.

⁴² *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVII. i XVIII. stoljeća*, sv. 11, str. 368–369.

⁴³ Na mrežnoj stranici *mapire.eu* dostupne su vojne karte habsburških zemalja nastale u razdoblju od sredine 18. do kraja 19. stoljeća.

Jakova (koja je vjerojatno nastala u nešto kasnijem razdoblju⁴⁴) na Medvednici i Jakuševcu.⁴⁵ Pritom podsjećam da je medvedgradska kapela posvećena sv. Filipu i Jakovu, a u produžetku zamišljene linije prema sjeverozapadu (uz blagi otklon prema zapadu) nalazi se mjesto Jakovlje, prvi put spomenuto 1340. godine kao *pagus Jacon*, a 1342. godine ime je zapisano kao *Scent Jakou*.⁴⁶

Među Kristovim apostolima poznata su dvojica Jakova, koji se razlikuju kao stariji (Jakov Zebedejev, brat sv. Ivana) i mlađi (Jakov Alfejev).⁴⁷ Sveti Jakov stariji postao je prilično popularan svetac u razdoblju srednjeg vijeka, čiji se kult osobito širio razvojem svetišta u Santiagu de Compostela, u današnjoj Španjolskoj, gdje se prema tradiciji nalaze njegove relikvije, odnosno njegov grob. To je svetište bilo jedno od najznačajnijih srednjovjekovnih hodočasničkih središta, na koje su hodočastili i vjernici iz naših krajeva.⁴⁸ Prema popisu župa iz 1334. godine, u Zagrebačkoj biskupiji sedam je župnih crkava bilo posvećeno tome svecu: u Strigovi kod Bosanske Dubice, Stojmeriću kod Blagaja, Otoku kod Šišljavića, na području Metlike, u Gornjoj Ploščici kod Garešnice, Dobrovniku kod Murske Sobote i Jakopovcu kod Varaždina. Tome se može pridodati i crkva sv. Filipa i Jakova u Vaškoj.⁴⁹ Ako se taj broj usporedi s posvetama sv. Martinu, sv. Nikoli, sv. Mihaelu ili pogotovo sv. Mariji, može se reći da župne crkve sv. Jakova u Zagrebačkoj biskupiji do sredine 14. stoljeća nisu bile vrlo brojne, a i pozicijom su bile međusobno udaljene. Stoga je posebice interesantna takva koncentracija sakralnih objekata i toponima posvećenih sv. Jakovu na zagrebačkom području, i to u tako specifičnom međuodnosu.

Dakako da takve konstrukcije i konfabulacije elemenata kulturnog krajolika treba uzeti s velikim oprezom jer one mogu uključiti mnogo mašte i domišljanja, no, s druge strane, ne bismo ih trebali ni sasvim zanemariti jer činjenica jest da se pojedini elementi kulturnog krajolika javljaju u određenim međuodnosima za koje ne možemo baš uvijek zaključiti da su nastali pukom slučajnošću. Njihovo moguće značenje i povezanost tek treba razjasniti. Upravo u tom kontekstu navodim ovaj primjer kao poticaj za daljnje istraživanje i čitanje tragova prošlosti skrivenih u suvremenom krajoliku te njihovo tumačenje. U svakom slučaju, konkretnije ćemo zaključke o tome pitanju moći donijeti kada, ili ako, se otkriju ostatci samostana i crkve sv. Jakova u Jakuševcu.

⁴⁴ Anđelko BADURINA, *Hagiotopografija*, Zagreb, 2012.

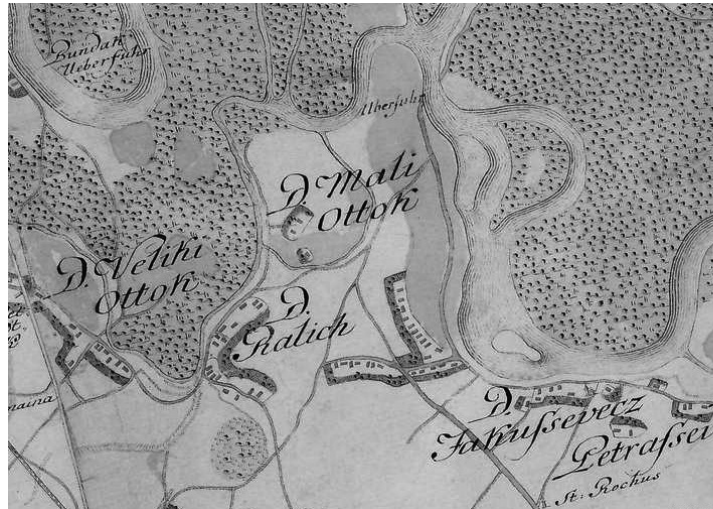
⁴⁵ Tea GUDEK ŠNAJDAR, *Utvrdna Medvedgrad u kulturnom pejzažu zagrebačkog Prigorja*, neobjavljeni završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2008.; sažeta verzija rada objavljena je u *Zborniku I. međunarodnog kongresa studenata povijesti umjetnosti*, održanom 16. – 19. 11. 2011., Zagreb, 2013., str. 59–77; Vladimir P. GOSS, Vesna MIKIĆ, »Jakob, Jelena and Bogdin – Three Miniatures on the Assigned Theme«, *Studia mythologica Slavica*, br. 13, Ljubljana, 2010., str. 45–49.

⁴⁶ G. HELLER, *Comitatus Zagrabiensis*, sv. 1, str. 147; Zoran LADIĆ, Jasmin HUTINOVIĆ, *Jakovlje u prošlosti – srednji i rani novi vijek*, Jakovlje, 2013., str. 12–14.

⁴⁷ Anđelko BADURINA, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1990., str. 291–292.

⁴⁸ Lovorka ČORALIĆ, »*Ad viaggium pro anima mea* – hodočašća u Santiago de Compostelu u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV–XVI. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, br. 38, Zagreb, 2010., str. 31–41.

⁴⁹ J. BUTURAC, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine«, str. 43–108.

Detalj vojne karte iz 1783./84. (<http://mapire.eu/en/maps/>)

Summary

OTOK OTOK OF ST JAMES: A CONTRIBUTION TO OUR KNOWLEDGE ABOUT MEDIEVAL CULTURAL LANDSCAPE OF ZAGREB

From the mid-thirteenth century Otok of St James was property of the Cistercian order. The first trace of this settlement in the preserved sources comes from 1217, when it was mentioned, as Insula (i.e. »otok«) within the possession of certain Egidius, in a charter of King Andrew II. Afterwards, in 1257 Peter archdeacon of Zagreb assigned this Egidius' island (Insula Egidii) to Cistercians. In this charter of donation it is clearly stated that aforementioned Egidius had erected church of St James on the Island (Otok), and that archdeacon Peter later has founded monastery and church dedicated to St Mary. During the second half of the thirteenth century the name Otok became tightly connected with the St James abbey. However, in the fourteenth century Cistercians have relocated the abbey to Zagreb, next to the church of St Mary under Gradec hill (at the site of present-day Dolac market), and Otok of St James from that time is mentioned only as a chapter's possession. Existing literature mostly locates Otok of St James, together with Sava River crossing of St James, in the western parts of present-day Zagreb. Only Nada Klaić suggested that this possession should be looked for at the site of the present-day settlement Jakuševac. However, she has never proved nor supported her assumption with any fundamental argumentation, and thus her opinion was more or less neglected in the scholarly commu-

nity. Still, according to the data from the aforementioned charter of King Andrew II from 1217, it is possible to locate settlements Insula, Perulaca and Craztenica in the eastern parts of present-day Zagreb, somewhere in-between present-day settlements Ščitarjevo and Jakuševac. Namely, this charter describes borders of the aforementioned possessions, and toponym Jakuševac is clearly related to the name James (Jakov).

At the end, the author delivers an interesting congruence regarding various elements related to the cult of St James in the local landscape. Namely, if we look from above, it becomes clear that on the slopes of the Medvednica Mountain there are two chapels devoted to St James: one dedicated to St James and another one (at Medvedgrad fort) dedicated to Ss Philipp and James. If one looks further to the east there is settlement Jakuševac with a church dedicated to St James, and on the west there is settlement Jakovlje which was known as »St James settlement« during the Middle Ages. Still, even though these facts are quite indicative, author does not states any decisive conclusion, but suggests further investigations of the cultural landscape.

KEY WORDS: *St James, Cistercian order, St James abbey, island of St James, medieval cultural landscape, Jakuševac.*